

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

1.1 Διαστάσεις και παράμετροι διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών της τουριστικής ανάπτυξης

Ο τουρισμός στη μεταπολεμική περίοδο, ειδικά μετά το 1970, αποτελεί έναν από τους δυναμικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτού του τομέα είναι ότι η λειτουργία του συνδέεται με τη διεθνοποίηση μεγάλου αριθμού παραγωγικών κλάδων, καθώς και κλάδων παροχής υπηρεσιών της οικονομίας. Έτσι, μπορεί να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη σε τρία επίπεδα στις τουριστικές περιοχές: δημιουργία εισοδημάτων, θέσεων απασχόλησης, φορολογικών εσόδων. Επιπλέον διευρύνει την παραγωγική βάση αυτών των περιοχών και επηρεάζει την ανάπτυξη και άλλων κλάδων της τοπικής οικονομίας (γεωργία, εμπόριο, οικοδομή κ.λπ.). Οι προϋποθέσεις για την ύπαρξη αυτών των θετικών αποτελεσμάτων, όπως ο προγραμματισμός, η διαχείριση και η προβολή πόρων, ο έλεγχος των διαδικασιών ανάπτυξης κ.λπ., θα εξεταστούν αναλυτικά σε επόμενα κεφάλαια αυτού του βιβλίου.

Η δυναμική της πορείας ανάπτυξης του τουρισμού προκύπτει από τα ακόλουθα στοιχεία (UNWTO, 2018):

- Τη σταθερή αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης των κυριότερων δεικτών του (αφίξεις, εισπράξεις) στην περίοδο 1950-2017, παρά τις σημαντικές κοινωνικές ανακατατάξεις σε παγκόσμιο επίπεδο και την οικονομική κρίση (βλ. Πίνακα 1.1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1

Διεθνείς αφίξεις και εισπράξεις 1950-2017

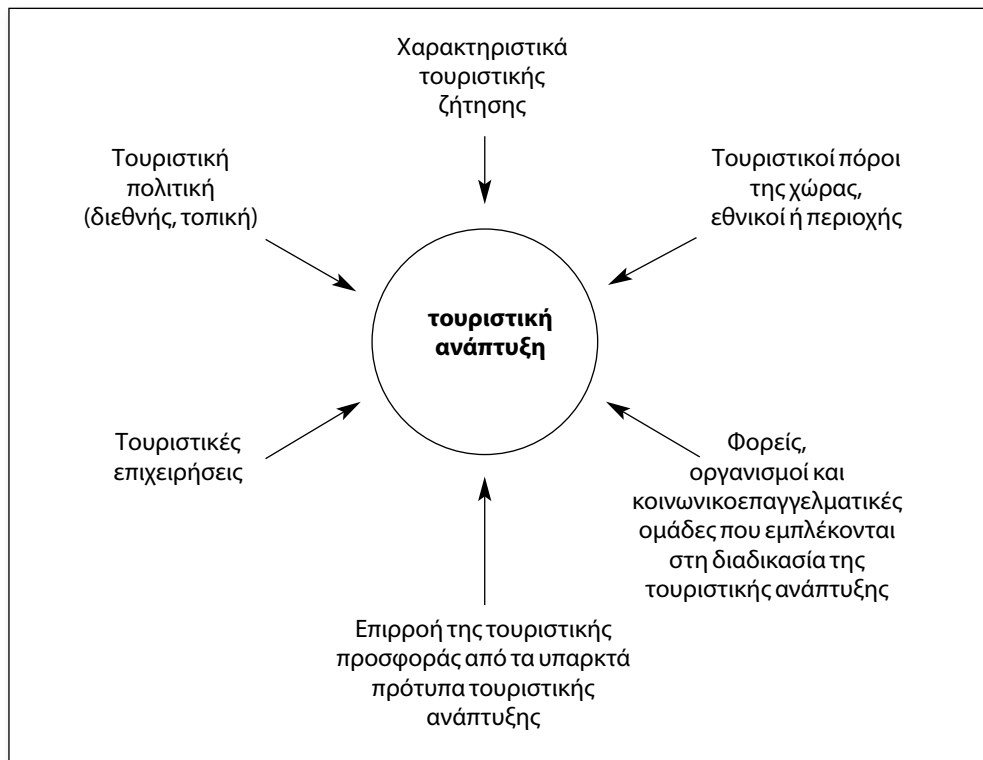
	1950	1960	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Διεθνείς αφίξεις (εκατ.)	25	69	166	288	455	531	680	809	952	1195	1326
Διεθνείς εισπράξεις (δισεκατ.)	212	18	102	255	373	571	817	1099	1101	1340	
Πηγή: UNWTO, 2014, 2018.											

- Τις προβλέψεις του UNWTO ότι οι ίδιοι ρυθμοί (3% μέχρι 4,5% σε ετήσια βάση) θα συνεχιστούν έως το 2020 και το 2030, γεγονός ενδεικτικό της δυναμικής του τομέα.
- Τη διαχρονική εκτίμηση ότι ο τουρισμός είναι η μεγαλύτερη παγκόσμια «βιομηχανία», τόσο σε αριθμό απασχολούμενων όσο και σε δαπάνη, γεγονός που επισημαίνει τη σημασία του στην ανάπτυξη σε περιφερειακό, τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο (UNWTO, 2014, 2018· Tsartas & Sarantakou, 2016).
- Τη μετατροπή του τουριστικού ταξιδιού σε «κλασικό» κοινωνικό αγαθό για τις αναπτυγμένες χώρες, αλλά και σε μια μορφή δαπάνης με σταθερή παρουσία στον οικογενειακό προϋπολογισμό ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων.
- Τον κυρίαρχο ρόλο που έχει στην οικονομία πολλών αναπτυσσόμενων αλλά και αναπτυγμένων κρατών, γεγονός που υπογραμμίζει την ανάγκη προγραμματισμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης.
- Το γεγονός ότι, εκτός από την αλματώδη ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού, και ο εγχώριος τουρισμός εμφανίζει εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης, συμβάλλοντας άμεσα στην περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη χωρών και περιοχών που διαθέτουν τουριστικούς πόρους.
- Τις εξελίξεις στα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των αναπτυγμένων χωρών, που αναμένεται να ενισχύσουν περισσότερο την κατανάλωση τουριστικών προϊόντων τα επόμενα χρόνια: αύξηση του μέσου όρου ζωής, δυναμικότερη παρουσία των ατόμων τρίτης ηλικίας στον τουρισμό, περισσότερες εργαζόμενες γυναίκες, καλύτερη πληροφόρηση και εκπαίδευση, μείωση των ωρών εργασίας, αύξηση του αριθμού των εβδομάδων αδείας με αποδοχές.
- Την ιδιαίτερη ευρωπαϊκή διάσταση της τουριστικής ανάπτυξης, εφόσον υπολογίζεται ότι το άνω του 50% του παγκόσμιου τουρισμού και το 65% της παγκόσμιας τουριστικής δαπάνης εξακολουθεί να ενεργοποιείται στην ΕΕ την τελευταία δεκαετία (UNWTO, 2018).
- Τη δυνατότητα που εμφανίζει ο τουριστικός τομέας να «παράγει» νέους προορισμούς, αλλά και να κατασκευάζει ειδικά «τουριστικά προϊόντα» (Eyssartel, Rochette & Baudrillard, 1992), με αποτέλεσμα αφενός να προσελκύει όλο και περισσότερες ομάδες καταναλωτών τουριστών, και αφετέρου να επιτρέπει την εμπλοκή όλο και μεγαλύτερου αριθμού χωρών και περιφερειών του κόσμου στις διαδικασίες της τουριστικής ανάπτυξης.

Η δυναμική πορεία του τουρισμού οδήγησε στη διαμόρφωση πολλών και διαφορετικών προτύπων τουριστικής ανάπτυξης στον κόσμο ως αποτέλεσμα των παραμέτρων που διαμορφώνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Στον Πίνακα 1.2 που ακολουθεί επισημαίνουμε ποιες είναι οι παράμετροι αυτές (Pearce, 1989· Τσάρτας, 1996· Τσάρτας & Λύτρας, 2017), και στη συνέχεια καταγράφουμε τον ιδιαίτερο ρόλο που παίζει καθεμία από αυτές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2

Παράμετροι διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών της τουριστικής ανάπτυξης

1.1.1 Χαρακτηριστικά της τουριστικής ζήτησης

Η τουριστική ζήτηση, ως αποτέλεσμα των ειδικότερων κινήτρων των τουριστικών ταξιδιών (Doswell, 1997· Mason, 2012· Parrinello, 1993· UNWTO, 2011), επηρεάζει άμεσα την πορεία της τουριστικής ανάπτυξης. Αυτή προκάλεσε την ανάπτυξη των πρώτων παραθαλάσσιων και ορεινών θερέτρων, καθώς και των ιαματικών λουτροπόλεων. Σε αυτήν, επίσης, οφείλεται η τάση ανάπτυξης περιοχών με παραθεριστικές κατοικίες αλλά και η τάση κατάταξης σε ζώνες της παγκόσμιας προσφοράς με βάση τα χαρακτηριστικά της ζήτησης (π.χ. περιοχές με ήλιο και θάλασσα, περιοχές με χειμερινά σπορ, περιοχές για πολιτιστικό τουρισμό κ.λπ.). Σε σημαντικό παράγοντα, μετά το 1980, αναδεικνύεται η δυναμική τάση εξειδίκευσης της τουριστικής ζήτησης, που οδηγεί σε παράλληλη τάση για αντίστοιχη ειδίκευση των υπηρεσιών και των προϊόντων που προσφέρουν οι περιοχές με τουριστική ανάπτυξη. Σε αυτό το πλαίσιο διαμορφώνονται περιοχές είτε με έναν κυρίαρχο τύπο ζήτησης είτε με έναν αριθμό, συχνά μεγάλο, διαφορετικών τύπων ζήτησης.

1.1.2 Τουριστικοί πόροι της χώρας ή της περιοχής

Η ύπαρξη σημαντικών τουριστικών πόρων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα και συγκριτικό πλεονέκτημα για τις χώρες ή τις περιοχές που επιδιώκουν να αναπτυχθούν τουριστικά. Στους τουριστικούς πόρους, εκτός από τους φυσικούς (κλίμα, φυσικό περιβάλλον κ.λπ.) και τους πολιτιστικούς (παράδοση, πολιτιστικές εκδηλώσεις, τοπικά ήθη και έθιμα κ.λπ.), περιλαμβάνουμε τις υποδομές και τις υπηρεσίες που άμεσα ή έμμεσα συμβάλλουν στην τουριστική ανάπτυξη (ξενοδοχεία, πρακτορεία, μεταφορικά και επικοινωνιακά δίκτυα κ.λπ.). Η συνεχής αύξηση των τουριστικών χωρών και περιοχών σε παγκόσμιο επίπεδο επιβάλλει την παράλληλη ανάπτυξη, προβολή και διαχείριση όλων των τύπων τουριστικών πόρων. Μετά το 1990 μάλιστα παρατηρείται μια δυναμική τάση ανάπτυξης τεχνολογικά κατασκευασμένων τουριστικών πόρων (θεματικά πάρκα, χώροι τουρισμού και αναψυχής κ.ά.).

1.1.3 Επιρροή των υπαρκτών προτύπων τουριστικής ανάπτυξης στην προσφορά

Οι φάσεις που πέρασε η τουριστική ανάπτυξη, ιδιαίτερα στη μεταπολεμική περίοδο, βοήθησαν στη διαμόρφωση και την παγίωση ορισμένων προτύπων ανάπτυξης του τουρισμού που θεωρούνται «πετυχημένα», είτε εμπορικά είτε αναπτυξιακά (Rontos, Filipe & Tsartas, 2016· Τσάρτας, 2010). Όσοι (φορείς ή άτομα) διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των υποδομών και των υπηρεσιών που συγκροτούν την τουριστική προσφορά μιας χώρας επηρεάζονται από τα πρότυπα αυτά. Έτσι, αυτά τα πρότυπα, π.χ. τα παραθαλάσσια θέρετρα μαζικού οργανωμένου τουρισμού διακοπών, γίνονται παράδειγμα προς μίμηση, και τυπολογικά χαρακτηριστικά της ανάπτυξης τους «μεταφέρονται» σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου. Σε αυτό το πλαίσιο, ορισμένα πρότυπα ανάπτυξης, όπως κυρίως αυτό του οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών, δείχνουν να έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά, ανεξάρτητα από την περιοχή ή τη χώρα του κόσμου που αναπτύσσονται. Το γεγονός αυτό, ιδιαίτερα εμφανές στην τελευταία εικοσαετία, οδήγησε στη διαμόρφωση ορισμένων «κεντρικών τάσεων» στα πρότυπα της τουριστικής ανάπτυξης που συναντάμε στον σύγχρονο κόσμο. Πρέπει μάλιστα να επισημάνουμε ότι η επιρροή αυτή είναι εντονότερη στις αναπτυγμένες χώρες και, ιστορικά, σε νεότερους τουριστικούς προορισμούς (χώρες ή περιοχές).

1.1.4 Φορείς, οργανισμοί και κοινωνικοεπαγγελματικές ομάδες που εμπλέκονται στη διαδικασία της τουριστικής ανάπτυξης

Η συνεχής ανάπτυξη του τουρισμού και οι επιπτώσεις της στην οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον των χωρών προκάλεσε τη δημιουργία πολλών φορέων και οργανισμών (Costa, Panyik & Buhalis, 2014· Pearce, 1989· Βαρβαρέσσος, 1999), οι οποίοι σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο ασχολούνται με την πολιτική, την έρευνα, τον προγραμματισμό και τη διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης. Εξίσου ση-

μαντική είναι και η εμπλοκή κοινωνικοεπαγγελματικών ομάδων που για διαφορετικούς λόγους σχετίζονται με τον τουρισμό, όπως π.χ. επαγγελματίες και επιχειρηματίες στις τουριστικές περιοχές, νέοι, όσοι ασχολούνται με την πολιτική σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο κ.λπ. (Tsartas, 1998). Οι εξελίξεις αυτές είναι περισσότερο εμφανείς στην περίοδο μετά το 1980, οπότε και το θέμα της διαχείρισης των επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης αποκτά βαρύνουσα σημασία σε τοπικό επίπεδο.

1.1.5 Τουριστικές επιχειρήσεις

Τις τελευταίες δεκαετίες η διεθνοποίηση του τουρισμού και η συνεχής γεωγραφική του επέκταση στις αγορές αναπτυσσόμενων χωρών τοποθέτησε σε προνομιακή θέση τις μεγάλες τουριστικές επιχειρήσεις (tour-operators), (Ascher, 1985, Bywater, 1992, Koutoulas, 2006). Το γεγονός μάλιστα ότι αυτές επηρεάζουν άμεσα –και σε μεγάλο ποσοστό– την τουριστική ζήτηση (ιδιαίτερα στα επαγγελματικά ταξίδια και τα ταξίδια διακοπών) τους επιτρέπει να επηρεάζουν καθοριστικά και τη διαμόρφωση συγκεκριμένων προτύπων ανάπτυξης από την πλευρά της προσφοράς. Η συνεχής αύξηση του αριθμού των οργανωμένων ταξιδιών και η μετατροπή του ταξιδιού σε καθημερινό καταναλωτικό προϊόν ενισχύουν όλο και περισσότερο τον ρόλο αυτών των επιχειρήσεων. Η σχετικά πρόσφατη αλλά αλματώδης ανάπτυξη του ίντερνετ και των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας στον τουρισμό (ΤΠΕ) έχει διαμορφώσει νέα δεδομένα στην επιχειρηματική δραστηριότητα των διαφόρων τύπων τουριστικών επιχειρήσεων (Buhalis & Law, 2008· Sigala & Gretzel, 2017· Σακελλαρίδης, 1999).

1.1.6 Τουριστική πολιτική (διεθνής, εθνική, τοπική)

Από το 1970 και μετά παρατηρείται μια εντυπωσιακή σε όγκο και εύρος αύξηση των πολιτικών προγραμματισμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης. Πολλές από τις πολιτικές αυτές προέρχονται από διεθνείς οργανισμούς (Ευρωπαϊκή Ένωση, WTO, ΟΗΕ κ.λπ.), ενώ άλλες προέρχονται από αναπτυσσόμενες «τουριστικές» χώρες και αφορούν διαφορετικές πτυχές της τουριστικής ανάπτυξης (Costa, Panyik & Buhalis, 2013). Τέλος, η συστηματική προσπάθεια για αποκέντρωση στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων έχει ενισχύσει ιδιαίτερα τον ρόλο των ΟΤΑ και των άλλων περιφερειακών φορέων στον σχεδιασμό και την προώθηση πολιτικών σχετικών με την τουριστική ανάπτυξη. Είναι άλλωστε κοινό χαρακτηριστικό της τουριστικής πολιτικής πολλών χωρών η ενίσχυση της «τοπικότητας» στον προγραμματισμό και τη διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ 1.1**ΕΛΛΑΔΑ, ΝΕΑ ΖΗΛΑΝΔΙΑ, ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ**

1. Η Ελλάδα (Βαρβαρέσσος, 1999) έχει υιοθετήσει ένα μοντέλο που συνδυάζει την κεντρική διοίκηση τουρισμού (υπουργείο Ανάπτυξης, ΕΟΤ) με την αποκέντρωση αρμοδιοτήτων (νομαρχίες και περιφέρειες), (Τσάρτας, 2010, σ. 117-152). Το μοντέλο αυτό επιδιώκει να συγκεράσει τον κεντρικό ρόλο του κράτους (με κύρια αρμοδιότητα τον σχεδιασμό και τον προγραμματισμό της τουριστικής πολιτικής) και τον διαρκώς δυναμικότερο ρόλο των ΟΤΑ (με αρμοδιότητες και χρηματοδότηση σχετικές με την οργάνωση, τη διαχείριση, την προβολή αλλά και τον σχεδιασμό της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης του τουρισμού). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι σημαντικές δυσκολίες διαχείρισης που παρουσιάζονται μετά το 2000 σε εμβληματικούς τουριστικούς προορισμούς, όπως π.χ. στη Σαντορίνη, τη Μύκονο, τη Ρόδο, τη Χαλκιδική. Οι δυσκολίες αυτές οφείλονται κατά κύριο λόγο στα κενά του θεσμικού πλαισίου ανάπτυξης αλλά και στα «ολιστικά» χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης σε αυτές τις περιοχές.
  2. Η Ν. Ζηλανδία (Pearce, 1992) αποτελεί ένα ενδιαφέρον παράδειγμα χώρας με μεγάλη παράδοση στην οργάνωση της τουριστικής ανάπτυξης (ο εθνικός οργανισμός της χώρας ιδρύθηκε το 1901). Με μια αρχική δομή όπου ο ρόλος του κεντρικού κράτους ήταν καθοριστικός σε πολλά πεδία του σχεδιασμού και της οργάνωσης της τουριστικής ανάπτυξης σταδιακά, ιδιαίτερα μετά το 1950 και κυρίως στη δεκαετία του '80, παρατηρούνται καθοριστικές αλλαγές προς μια «περιφερειακοποίηση» και αποκέντρωση των αρμοδιοτήτων. Οι αλλαγές αυτές συνοδεύτηκαν και από μια πολιτική η οποία επεδίωξε να αναδείξει τον ιδιωτικό τομέα σε άμεσο συμμετοχο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων αλλά και στη «διεθνοποίηση» του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος της χώρας σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.
  3. Η Λιθουανία (Livina & Druva Druvaskalne, 2014) αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση χώρας όπου η εξελικτική πορεία της τουριστικής πολιτικής επηρεάστηκε έντονα από τις πολιτικές εξελίξεις. Ξεκινώντας από την ανάπτυξη των πρώτων θερέτρων ιαματικού τουρισμού (έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο), μετατράπηκε σταδιακά σε έναν περιφερειακό προορισμό με ανάπτυξη στηριγμένη στη ζήτηση των γειτονικών χωρών (1918-1940). Στην περίοδο της Σοβιετικής Ένωσης (1945-1991) ο τουρισμός αναπτύχθηκε με βάση τον κεντρικό σχεδιασμό και την οργανωμένη ίδρυση και λειτουργία πολλών θερέτρων και προορισμών, με στόχο να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες συνδικάτων, κρατικών εταιρειών και επαγγελματικών οργανώσεων. Στη σύγχρονη περίοδο τέλος (1991-2014) η Λιθουανία εφάρμοσε ένα διττό μοντέλο τουριστικής πολιτικής με σκοπό να συγκεράσει τον σχεδιασμό σε εθνικό επίπεδο με αυτόν σε περιφερειακό, με ιδιαίτερη έμφαση αφενός στην προσπάθεια εμπλοκής σε όλα τα επίπεδα των διαφορετικών ομάδων συμφερόντων και αφετέρου στην ενσωμάτωση των πολιτικών της ΕΕ στον τουρισμό.
-

1.2 Οι επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στην οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον

1.2.1 Εισαγωγή

Η μελέτη των επιπτώσεων του τουρισμού στην κοινωνικοοικονομική δομή των τουριστικών χωρών ή περιοχών αποτελεί μια από τις κυρίαρχες παραμέτρους –στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία– στην ανάλυση των χαρακτηριστικών της τουριστικής ανάπτυξης.

ΟΡΙΣΜΟΣ

Ο όρος «επιπτώσεις» χρησιμοποιείται για να περιγράψει όλες τις αλλαγές που επέρχονται στην οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον των περιοχών ή των χωρών όπου αναπτύσσεται ο τουρισμός και σχετίζονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της λειτουργίας του τουριστικού τομέα.

Εισαγωγικά, θα επισημάνουμε κάποιες από τις ιδιαιτερότητες αυτής της πλούσιας βιβλιογραφίας (Bramwell, 2004· Mathieson, 1982· Τσάρτας, 1996):

- Συχνά είναι δύσκολο να απομονωθούν και να μελετηθούν, ως απόλυτα διαφορετικές, οι επιπτώσεις που σχετίζονται με θέματα που αφορούν περισσότερο από ένα πεδία οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνικής ζωής, π.χ. οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός, περιβάλλον. Ως παραδείγματα τέτοιων επιπτώσεων αναφέρουμε αυτές που αφορούν τον χώρο της απασχόλησης, τον τουρισμό, τη συγκρότηση του δομημένου περιβάλλοντος, τις τουριστικές περιοχές κ.λπ.
- Το ζήτημα των επιπτώσεων έχει μελετηθεί από επιστήμονες με διαφορετική επιστημονική προέλευση, όπως οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, γεωγράφοι, χωροτάκτες, περιβαλλοντολόγοι.
- Πρόκειται για ένα θέμα για το οποίο υπάρχει μια εντυπωσιακή σε εύρος βιβλιογραφία, που περιλαμβάνει μελέτες περιπτώσεων από όλο τον κόσμο, γεγονός που επέτρεψε να υπάρξουν και συνθετικές προσεγγίσεις, που μελετούν τις κεντρικές τάσεις και τα χαρακτηριστικά αυτών των επιπτώσεων.
- Σε αρκετές περιπτώσεις γίνεται προσπάθεια από τους ερευνητές να διαφοροποιηθούν οι «θετικές» από τις «αρνητικές» επιπτώσεις σε διάφορα ζητήματα, π.χ. στην οικονομία, στην κοινωνία, στο περιβάλλον κ.λπ.
- Από τη μελέτη των επιπτώσεων αναδεικνύονται δύο σημαντικά θέματα: α) η σημασία του ελέγχου των διαδικασιών της τουριστικής ανάπτυξης, β) η δυναμική του τουρισμού που αλλάζει εντελώς τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των περιοχών όπου αναπτύσσεται, διαμορφώνοντας νέα δεδομένα για την πορεία ανάπτυξης των τουριστικών περιοχών.
- Καταβάλλονται αρκετές προσπάθειες διεπιστημονικής προσέγγισης στο ζήτημα των επιπτώσεων, οι οποίες επισημαίνουν τις αλληλοσυσχετίσεις σε ορισμέ-

να θέματα, όπως τις επιπτώσεις στην κοινωνία και στο περιβάλλον, και προτείνουν κοινές προσεγγίσεις σε ό,τι αφορά, π.χ., τον σχεδιασμό.

- Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι στην ανάλυση των επιπτώσεων οφείλουμε την εντυπωσιακή αύξηση των μελετών, προγραμμάτων και πολιτικών που, ιδιαίτερα μετά το 1980, προβάλλουν την ανάγκη προγραμματισμού, σχεδίασης, διαχείρισης αλλά και γενικότερης αλλαγής των προτύπων τουριστικής ανάπτυξης στον κόσμο.

1.2.2 Επιπτώσεις στην οικονομία

(Bramwell, 2004· Mason, 2012· Mathieson, 1982· UNWTO, 2011· Williams, 1988)

Οι κυριότερες από τις επιπτώσεις του τουρισμού στην οικονομία αφορούν τα εξής ζητήματα:

I. Απασχόληση

Ο τουρισμός είναι τομέας έντασης εργασίας και δημιουργεί συχνά πολλές θέσεις εργασίας. Βέβαια, ο εποχικός χαρακτήρας της λειτουργίας του συνήθως επηρεάζει και τα χαρακτηριστικά αυτής της απασχόλησης, η οποία είναι σε μεγάλο ποσοστό εποχική, ανειδίκευτη και περιστασιακή. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολή του στην ενίσχυση της αυτοαπασχόλησης (τουριστικές επιχειρήσεις, εμπορικά καταστήματα κ.λπ.). Πολλές φορές η απασχόληση στον τουρισμό συνδυάζεται και με παράλληλη απασχόληση σε κάποιον άλλον κλάδο της οικονομίας (π.χ. γεωργία, βιομηχανία), με αποτέλεσμα τη γενικότερη αύξηση των οικογενειακών εισοδημάτων. Ιδιαίτερα στις τουριστικές περιοχές που λειτουργούν εποχικά, η πολλαπλή απασχόληση με επίκεντρο τον τουρισμό αποτελεί τον κανόνα για υψηλό ποσοστό του πληθυσμού.

II. Περιφερειακή ανάπτυξη

Πολλές είναι οι περιπτώσεις στις οποίες ο τουρισμός έχει συμβάλει στην ενίσχυση της ανάπτυξης περιφερειών αποβιομηχανοποιημένων, γεωγραφικά απομονωμένων, ορεινών και μειονεκτικών ή με υποβαθμισμένο αγροτικό τομέα. Η ανάπτυξη του τουρισμού αύξησε τα εισοδήματα, την απασχόληση, τις επενδύσεις και διέυρυνε την παραγωγική βάση της τοπικής οικονομίας, με αποτέλεσμα να σταματήσει η μετανάστευση και να βελτιωθούν το επίπεδο και η ποιότητα ζωής. Ειδικότερα δε στις περιοχές που διαθέτουν πλούσιους τουριστικούς πόρους, η ανάπτυξη είναι εξαιρετικά δυναμική σε ετήσιους ρυθμούς.

III. Πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στον τοπική οικονομία

Έχουν γίνει προσπάθειες να εκτιμηθούν οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις της τουριστικής ανάπτυξης στους υπόλοιπους κλάδους της εθνικής ή τοπικής οικονομίας. Παρά τις διαφορετικές τελικές εκτιμήσεις, από τη λειτουργία ενός κοινού «πολλαπλασιαστή του τουρισμού», κοινή είναι η εκτίμηση ότι υπάρχουν θετικές επιδράσεις

σε πολλούς κλάδους, οι δραστηριότητες των οποίων σχετίζονται με τον τουρισμό, όπως βιομηχανία, βιοτεχνία, κατασκευές, γεωργοκτηνοτροφία, υπηρεσίες, μεταφορές, εμπόριο κ.λπ. Οι θετικές αυτές επιδράσεις καταγράφηκαν σε περιοχές και χώρες με πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά ανάπτυξης.

IV. Ισοζύγιο πληρωμών

Δύο ζητήματα κυρίως έχουν αναλυθεί: α) Η επιβάρυνση του ισοζυγίου πληρωμών των τουριστικών χωρών από την ανάγκη να εισαγάγουν είδη και προϊόντα απαραίτητα για τη λειτουργία του τουριστικού τομέα, β) Η θετική επίδραση των συναλλαγματικών εισροών από τον τουρισμό στο ισοζύγιο πληρωμών. Στις περισσότερες χώρες με τουριστική ανάπτυξη, και ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες, διαπιστώνουμε και τις δύο παραπάνω επιδράσεις και το τελικό, θετικό ή μη, αποτέλεσμα εξαρτάται από τη δυνατότητα των χωρών αυτών να σχεδιάζουν και να προγραμματίζουν τη γενικότερη λειτουργία του τουρισμού.

V. Φορολογικά έσοδα για το κράτος

Οι επενδύσεις στον ευρύτερο τουριστικό τομέα αλλά και η ιδιότητα του τουρισμού να ενισχύει δυναμικά τη δημιουργία πολλών μικρών επιχειρήσεων στις περιοχές όπου αναπτύσσεται οδηγούν στην αύξηση των φορολογικών εσόδων. Ένας άλλος παράγοντας που συμβάλλει σε αυτή την αύξηση είναι ο μεγάλος αριθμός των απασχολούμενων στον τομέα, η πλειοψηφία των οποίων έχει υψηλά εισοδήματα και αντίστοιχη καταναλωτική δαπάνη.

VI. Πληθωρισμός και αύξηση των τιμών της γης

Έχει παρατηρηθεί ότι ο τουρισμός συχνά δημιουργεί πληθωριστικές πιέσεις, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το κόστος ζωής σε τοπικό επίπεδο, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου η ανάπτυξή του είναι μαζική και οργανωμένη. Συχνά επίσης, εξαιτίας και της ταχύτατης οικοπεδοποίησης, υπάρχει υπερβολική αύξηση στις τιμές της γης, γεγονός που σχετίζεται και με τη γενικότερη τάση για χωρική επέκταση των δραστηριοτήτων του, ιδιαίτερα στις περιοχές με μαζικό οργανωμένο τουρισμό, όπου υπάρχει και η μεγαλύτερη ζήτηση.

1.2.3 Επιπτώσεις στην κοινωνία και τον πολιτισμό

(Robinson & Boniface, 1998· Smith & Eadington, 1992· Ζαγκότση, 2007· Κυριακάκη, 2009· Τσάρτας, 1996).

Οι κυριότερες από τις επιπτώσεις του τουρισμού στην κοινωνία και τον πολιτισμό αφορούν τα εξής ζητήματα:

I. Κοινωνική δομή

Αλλάζουν τόσο τα χαρακτηριστικά όσο και οι λειτουργίες της τοπικής κοινωνίας. Οι

αλλαγές είναι περισσότερο εμφανείς σε περιοχές της υπαίθρου, σε γεωγραφικά απομονωμένες περιοχές (π.χ. ορεινές κοινότητες ή νησιά), σε περιοχές αγροτικές. Οι περισσότερες αλλαγές σε αυτές τις περιοχές σχετίζονται με την επικράτηση παραγωγικών δομών που συνδέονται με τον τουρισμό και άμεσα ή έμμεσα οδηγούν στη διαμόρφωση μιας νέου τύπου «αστικοποιημένης» κοινωνικής δομής, όπου ο τουρισμός κυριαρχεί σε όλα τα επίπεδα (δραστηριότητες, παραγωγική δομή, απασχόληση, λειτουργίες κ.λπ.).

II. Επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα

Τα υψηλά εισοδήματα και η μεγαλύτερη κοινωνική αποδοχή των τουριστικών επαγγελματιών οδηγούν σε έντονη επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα, με τελικό στόχο την απασχόληση στον τουρισμό ή σε επαγγέλματα σχετιζόμενα με αυτόν (εμπόριο, κατασκευές). Η πρώτη επίπτωση αυτής της τάσης είναι η διάχυση των εισοδημάτων του τουρισμού σε ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού, ενώ η δεύτερη είναι η σταδιακή, άμεση ή έμμεση, εγκατάλειψη κλάδων όπως η γεωργοκτηνοτροφία, η βιομηχανία ή οι υπηρεσίες, με παράλληλη στροφή στον τουρισμό. Η κινητικότητα αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στους νέους και τις γυναίκες, αλλά σταδιακά τείνει να αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό της κοινωνικής δομής των τουριστικών περιοχών, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια ανάπτυξής τους.

III. Το πλαίσιο και τα αποτελέσματα της επικοινωνίας των ντόπιων με τους τουρίστες

Η επικοινωνία των ντόπιων με τους τουρίστες συγκέντρωσε το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών του τουριστικού φαινομένου ως ένα σημαντικό παράδειγμα των επιπτώσεων του τουρισμού στην κοινωνική συμπεριφορά και στις αντιλήψεις και αξίες των ντόπιων. Αρχικά έχει επισημανθεί ότι το πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιείται αυτή η επικοινωνία επηρεάζεται από τον τύπο ανάπτυξης του τουρισμού, τις «εμπορικές» διαστάσεις αυτής της συνάντησης, τις διαφορές των πολιτισμικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών τουριστών και ντόπιων κ.λπ. Σε ό,τι αφορά τα αποτελέσματα, αυτά συνδέονται άμεσα με το στάδιο ανάπτυξης –και άρα μαζικοποίησης– του τουρισμού, π.χ. στο υψηλότερο στάδιο, όπου ο τουρισμός είναι οργανωμένος και μαζικός, αυτή η επικοινωνία «εμπορευματοποιείται», με αποτέλεσμα τόσο οι ντόπιοι όσο και οι τουρίστες να καταλήγουν απλώς σε μια σχέση εμπορικής συναλλαγής όπου ο ένας πουλάει και ο άλλος αγοράζει.

IV. Αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, τα ήθη και τα έθιμα

Η συνολικότερη στροφή των κοινωνιών όπου αναπτύσσεται ο τουρισμός σε παραγωγικές δομές και τρόπο ζωής με χαρακτηριστικά αστικοποίησης και εκσυγχρονισμού επιφέρει τελικά σημαντικές αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, τα ήθη και τα έθιμα. Τέτοιες αλλαγές έχουν παρατηρηθεί στις σχέσεις των δύο φύλων, στον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς, στην εκτίμηση της τοπικής παράδοσης, στα έθιμα, στις σχέσεις ανάμεσα σε άτομα της ίδιας κοινότητας κ.λπ. Οι αλλαγές αυτές προκαλούνται άμεσα ή έμμεσα από τις νέες παραγωγικές και κοινωνικές δομές, οι οποίες εγκαθιδρύονται στις τουριστικές περιοχές της υπαίθρου και έχουν «αστικά» χαρακτηριστικά.

V. Εμπορευματοποίηση δραστηριοτήτων και προϊόντων του τοπικού πολιτισμού και της παράδοσης

Η ανάπτυξη οργανωμένων υποδομών και υπηρεσιών τουρισμού οδηγεί σε συστηματική προώθηση των εμπορικών χαρακτηριστικών του τομέα, με στόχο την εξυπηρέτηση του τουρίστα-καταναλωτή, ιδιαίτερα αυτού που επιλέγει τα οργανωμένα «πακέτα» ταξιδιών. Στο πλαίσιο αυτό, μορφές του τοπικού πολιτισμού, όπως πολιτιστικές εκδηλώσεις, βιοτεχνικά προϊόντα, χειροτεχνήματα κ.λπ., μετατρέπονται σε τουριστικά προϊόντα και πωλούνται στους τουρίστες ως δείγμα της τοπικής πολιτιστικής παράδοσης ή ως αναμνηστικό του ταξιδιού. Πολύ συχνά τα προϊόντα αυτά είναι χαμηλής ποιότητας και δεν αποδίδουν πιστά τα πραγματικά χαρακτηριστικά της τοπικής παράδοσης ή του πολιτισμού.

1.2.4 Επιπτώσεις στο περιβάλλον

(Briassoulis & Van der Straaten, 2013· Holden, 2016· Mathieson, 1982)

Οι κυριότερες από τις επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον αφορούν τα παρακάτω ζητήματα:

I. Φυσικό περιβάλλον

Η τουριστική ανάπτυξη, είτε με την επέκτασή της στον χώρο της υπαίθρου είτε με την ανάπτυξη μεγάλης έκτασης και όγκου υποδομών, καταλήγει να επηρεάζει την ισορροπία του φυσικού περιβάλλοντος. Οι επιπτώσεις είναι πολύ πιο δραστικές σε περιοχές που θεωρούνται οικολογικά «ευαίσθητες», όπως παραθαλάσσιες περιοχές, ορεινές, υγροβιότοποι κ.λπ. Οι επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον αποτέλεσαν, εδώ και αρκετά χρόνια, αντικείμενο ειδικών μελετών που επισήμαναν την ανάγκη σχεδιασμού, προγραμματισμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης.

II. Συγκρούσεις στις χρήσεις γης

Ο τουρισμός επεκτείνεται όλο και περισσότερο εδαφικά, με αποτέλεσμα να προκαλεί συχνά συγκρούσεις για τη χρήση της γης, που παρατηρούνται σε περιοχές με αγροτικές εκμεταλλεύσεις ή σε παραθαλάσσιες περιοχές. Και στις δύο περιπτώσεις παρατηρούνται συχνά φαινόμενα οικοπεδοποίησης, με αποτέλεσμα ο τουρισμός να απορροφά εκτός από τη γη, το νερό αλλά και τις επενδύσεις που είναι αναγκαίες για την παραγωγική ανάπτυξη του αγροτικού τομέα. Σε ευρύτερα πλαίσια, μπορεί να επισημανθεί ότι στις τουριστικές περιοχές αναπτύσσονται παρόμοιες «ανταγωνιστικές» σχέσεις και με χρήσεις σχετικές με τη βιοτεχνία, τη βιομηχανία και τις υπηρεσίες. Γενικότερα, ο τουρισμός λειτουργεί «ολιστικά» στις τουριστικές περιοχές, διεκδικώντας όλο και περισσότερο χώρο για τις δραστηριότητες και τις υποδομές.

III. Μετατροπή οικιστικών συνόλων ή χωρικών ενότητων σε τουριστικούς πόρους

Το ζήτημα αυτό συνδέεται κυρίως με τους παραδοσιακούς οικισμούς και τις περιο-

χές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (χωρικές ενότητες με λίμνες, ποτάμια, φαράγγια, υγροβιότοπους, εθνικούς δρυμούς κ.λπ.). Στις δύο αυτές περιπτώσεις, το δομημένο και το φυσικό περιβάλλον διαμορφώνουν έναν ιδιότυπο τουριστικό πόρο, που γίνεται πόλος έλξης τουριστών. Πρόκειται για εξέλιξη που επιβάλλει την αναζήτηση νέων τρόπων σχεδιασμού και διαχείρισης παρόμοιων περιοχών, οι οποίες άλλωστε αποτελούν περιβαλλοντικά και πολιτισμικά «ευαίσθητους» τουριστικούς πόρους.

IV. Η φέρουσα ικανότητα τουριστικών περιοχών

(Coccosis & Parnairis, 1996· UNWTO, 2018)

Με τον όρο «φέρουσα ικανότητα» κάποιας τουριστικής περιοχής αναφερόμαστε στις δυνατότητες της κοινωνικοοικονομικής δομής και του περιβάλλοντος της συγκεκριμένης περιοχής να απορροφήσουν συγκεκριμένο όγκο υποδομών και αριθμό τουριστών. Ενδιαφέρουσες προσπάθειες έχουν γίνει για να μετρηθεί ο δείκτης αυτός με διάφορους τρόπους, ώστε να εκτιμηθούν οι καταλληλότεροι τύποι τουριστικής ανάπτυξης, αυτοί δηλαδή που ανταποκρίνονται στη φέρουσα ικανότητα της κάθε περιοχής.

V. Προβλήματα ανάπτυξης, λειτουργίας και διαχείρισης τουριστικών περιοχών

Η αύξηση του αριθμού και των τύπων των τουριστικών θερέτρων στη μεταπολεμική περίοδο έθεσε ζητήματα λειτουργίας και διαχείρισής τους σε σχέση με το περιβάλλον, τη χωροταξία και την πολεοδομία. Τα περισσότερα από αυτά τα ζητήματα αφορούν και τις ευρύτερες περιοχές όπου είχαν αναπτυχθεί αυτά τα θέρετρα, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν κανόνες και πρότυπα διαχείρισης, προστασίας και ελέγχου του σύνθετου περιβάλλοντος (δομημένου και φυσικού) των περιοχών αυτών. Κοινή παράμετρος σε αυτές τις προσπάθειες υπήρξε η αναζήτηση προτύπων που συνδέονται με την έννοια της «βιώσιμης» τουριστικής ανάπτυξης. Η έννοια, οι αρχές και τα χαρακτηριστικά της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης είναι ταυτόσημα με αυτά της αειφορικής τουριστικής ανάπτυξης (όρος ο οποίος συχνά χρησιμοποιείται στην επιστημονική βιβλιογραφία).

ΟΡΙΣΜΟΣ

Με τον όρο «βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη» περιγράφεται ο τύπος της τουριστικής ανάπτυξης που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότησή της.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ 1.2

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΕ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΕΛΛΑΔΑ (Κέρκυρα, Λασιθί), ΙΤΑΛΙΑ (Σαρδηνία, Αιμίλια-Ρομάνια)

Στη συλλογική έρευνα των Τσάρτας Π., Θεοδωρόπουλος Κ., Παππάς Π., Μαρούντας Κ., Φακιολάς Ν., Μανώλογλου Ε. & Καλοκάρδου-Κραντονέλλη Ρ. (1995), *Οι κοινωνικές*

επιπτώσεις του τουρισμού στους νομούς Κέρκυρας και Λασιθίου, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, επιχειρήθηκε μια διεπιστημονική ανάλυση των επιπτώσεων του τουρισμού στις δύο αυτές περιοχές, αλλά και μια σύγκριση των επιπτώσεων με βάση τα διαφορετικά επίπεδα τουριστικής ανάπτυξης των δύο αυτών νομών. Σε αυτό το πλαίσιο διερευνήθηκαν οι επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού σε διαφορετικά πεδία της κοινωνικοοικονομικής δομής των δύο περιοχών, όπως την επαγγελματική και εισοδηματική διάρθρωση του πληθυσμού, τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς, την ιδιαιτερότητα του ρόλου των γυναικών, τις κοινωνικές αξίες και συνήθειες των νέων, τις αλλαγές στην κοινωνία και τον πολιτισμό, την αξιολόγηση της παρουσίας των τουριστών, τις επιπτώσεις στη δημόσια υγεία από την τουριστική ανάπτυξη, τα νέα δεδομένα της χωροταξίας των δύο περιοχών, τις επιπτώσεις και τις αλλαγές στην αρχιτεκτονική.

Ο Savelli (2009) καταγράφει την εξελικτική πορεία των κοινωνικών επιπτώσεων και των αλλαγών όπως αναδείχθηκαν από έρευνες οι οποίες διεξήχθησαν σε δύο εμβληματικές περιφέρειες τουριστικής ανάπτυξης της χώρας (Σαρδηνία και Αιμίλια-Ρομάνα). Διερευνήθηκαν οι πολιτισμικές αλλαγές που επέφερε ο τουρισμός, τα νέα τουριστικοποιημένα χαρακτηριστικά στους αγροτικούς οικισμούς, τα νέα καταναλωτικά και κοινωνικά πρότυπα, η αναζήτηση διαφορετικών περιφερειακών πολιτικών, οι τοπικές συνέργειες ώστε να αναδειχθεί η τοπική πολιτισμική ταυτότητα, οι αλλαγές στην πλούσια τοπική γαστρονομία αλλά και τον παραδοσιακό τρόπο ζωής, τα τοπικά επιχειρηματικά πρότυπα με έμφαση στις οικογενειακές επιχειρήσεις κ.ά.

1.3 Τα στάδια της τουριστικής ανάπτυξης

Οι πολλές και ενδιαφέρουσες μελέτες και έρευνες για την κατά στάδια πορεία ανάπτυξης του τουρισμού αποτέλεσαν, μαζί με το ζήτημα των επιπτώσεων, μια δεύτερη σημαντική παράμετρο της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας, η οποία αναφέρεται στα ζητήματα της τουριστικής ανάπτυξης. Παρά τις επιμέρους διαφωνίες, όπως θα δούμε στη συνέχεια, κοινή είναι η εκτίμηση ότι υπάρχει μια εξελικτική διάσταση στην πορεία ανάπτυξης των τουριστικών περιοχών. Η πορεία αυτή δεν είναι απαραίτητα παντού η ίδια, καθώς εξαρτάται από συγκεκριμένους παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν άμεσα τις διαδικασίες που ενεργοποιούνται στις τουριστικές περιοχές, και τις ωθούν σε πιο οργανωμένους και σύνθετους τύπους ανάπτυξης. Υπάρχουν όμως στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά σε αυτή την πορεία, στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

ΟΡΙΣΜΟΣ

Ο όρος «στάδια» χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις διαδοχικές φάσεις της τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής, στην καθεμία από τις οποίες διαμορφώνονται συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε ό,τι αφορά την κοινωνικοοικονομική δομή και τον τύπο των τουριστικών υποδομών και υπηρεσιών.